

Citation	Valerie Goyaerts, Jeroen Maesschalck, Vincent Seron (2020) Het beleid t.a.v. het gebruik van bodycams door de Belgische politie <i>Panopticon</i> , 43 (1), 86-99.
Archived version	Author manuscript: the content is identical to the content of the published paper, but without the final typesetting by the publisher
Author affiliation	Valerie Goyvaerts, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven (University of Leuven), Belgium Jeroen Maesschalck, Leuven Institute of Criminology, Faculty of Law, KU Leuven (University of Leuven), Belgium (corresp.: jeroen.maesschalck@kuleuven.be) Vincent Seron, Departement Criminologie, Universiteit Luik, Belgium
Author contact	Jeroen.Maesschalck@kuleuven.be +32 (0) 16 325588

Het beleid t.a.v. het gebruik van bodycams door de Belgische politie

Inleiding

Ook binnen de geïntegreerde politie in België wordt steeds meer gebruik gemaakt van de *body-worn camera* of bodycam: een kleine draagbare video- en audiorecorder die op het lichaam wordt gedragen (Ariel, Sutherland, Henstock, Young, et al., 2017, p. 10). In opdracht van de FOD Binnenlandse Zaken – Directie Veiligheid en Preventie deden de auteurs van deze bijdrage een onderzoek waarin de mogelijkheden en uitdagingen van het gebruik van de bodycam door de geïntegreerde politie in België onderzocht werden (Goyvaerts et al., 2021).

De studie ving aan met een analyse van wetenschappelijke literatuur, waarin o.m. werd ingegaan op het reeds uitgebreid empirisch onderzoek naar de impact van de bodycam op (1) houding en gedrag van politieambtenaren (2) houding en gedrag van burgers en (3) vaststelling van misdrijven en bewijsgaring. Nadien werd ingegaan op de Belgische situatie. Dat begon met een schets van regelgeving inzake het gebruik van de bodycam. Daarna volgde het eigenlijke kwalitatief empirisch onderzoek, uitgevoerd in de periode januari-mei 2021. De eerste fase was verkennend en bestond uit 9 interviews met 10 bevoorrechte getuigen. De tweede fase bestond uit interviews en focusgroepen met medewerkers van 16 politiezones en een wat grondiger kwalitatief onderzoek in 3 van die politiezones. Dit alles leidde tot een schets van het huidige beleid inzake het gebruik van de bodycam in België gestructureerd rond drie thema's: (1) implementatie, opleiding en evaluatie; (2) het gebruik van de bodycam in de praktijk en (3) bewaring van, toegang tot en naderhand gebruik van bodycamopnames.

In voorliggende bijdrage wordt niet ingegaan op die onderzoeksresultaten. Daarvoor verwijzen we naar (de samenvatting van) het rapport (Goyvaerts et al., 2021). Deze bijdrage focust wel op de aanbevelingen. Verder bouwend op de onderzoeksresultaten werd immers een reeks beleidsaanbevelingen geformuleerd. Zo werd inzake opleiding bijvoorbeeld geadviseerd om die niet te beperken tot een technische en juridische toelichting, maar om ook in te gaan op de vaardigheid inzake communicatie over de bodycam. Dit gebeurt best aan de hand van praktijkgerichte oefeningen, die idealiter gebaseerd zijn op onderzoek en praktijkervaring en ingebed zijn in een bredere visie op geweldsbeheersing en communicatie. Wat de verplichte mondelinge waarschuwing (of kennisgeving) aan de burger betreft, stelden we, net als eerder ook al het Controleorgaan op de Politie Informatie (2020, pp. 9-10),

vast dat deze in de praktijk niet altijd te realiseren is. We adviseren niet om die wettelijke verplichting dan maar af te schaffen, maar wel om uitzonderingen mogelijk te maken en/of in de mogelijkheid te voorzien dat de waarschuwing ook op andere manieren kan dan mondeling (bv. een oplichtend signaal van de bodycam). Ook het zone-overschrijdend gebruik van de bodycam moet duidelijker geregeld worden (zie ook Controleorgaan op de Politie Informatie, 2020, pp. 10-11). We volgen het Controleorgaan op de Politie Informatie (2020, pp. 14-20) ook in haar vraag naar een duidelijkere wettelijke regeling inzake de verhouding tussen het gebruik van de bodycam en de bescherming van het communicatiegeheim. Wat de mogelijkheid tot buffering¹ betreft, stellen we vast dat die in de praktijk gebruikt wordt, hoewel het Controleorgaan op de Politie Informatie (2020, pp. 7-10) van oordeel is dat dat niet wettelijk is. In het rapport wijzen we op risico's maar ook op voordelen van die mogelijkheid tot buffering. In elk geval is er meer duidelijkheid nodig over de wettelijkheid ervan. Daarnaast worden in het rapport ook nog voorstellen gedaan inzake de minimale bewaringstermijn van bodycamopnames, het beleid inzake de toegang tot de bodycamopnames en het gebruik van bodycamopnames in strafonderzoeken. Bijvoorbeeld wat dit laatste betreft, werden verschillende voorstellen gedaan om de *chain of custody* en de loyauteit van de bewijsvoering te garanderen. Voor een uitgebreide bespreking van al deze en nog andere aanbevelingen verwijzen we de lezer naar het rapport².

In voorliggende bijdrage halen we uit die lijst van aanbevelingen vier kwesties die o.i. bijzondere criminologische aandacht verdienen: de gewenste beoordelingsmarge om de bodycam al dan niet te dragen, de gewenste beoordelingsmarge om de bodycam al dan niet te activeren, de vraag of de bodycam meer mag weergeven dan de politieambtenaar zelf kan zien en de vraag of er al dan niet meer nationale sturing moet zijn. Echter, voor we die vier concrete kwesties behandelen, presenteren we eerst het bredere kader door kort in te gaan op de belangrijkste doelstellingen van en bezorgdheden over het gebruik van de bodycam zoals die naar voren komen in de internationale literatuur. De bijdrage rondt af met enkele

¹ Deze houdt in dat de bodycam zich continu in een *stand-by modus* bevindt waarbij er bijvoorbeeld voor 30 seconden opnames worden opgeslagen in het geheugen die nog niet worden vastgelegd in het permanente geheugen. Wanneer de vooraf ingestelde buffertijd verstrijkt, worden de beelden gewist. In geval de bodycam daadwerkelijk wordt geactiveerd, worden de gebufferde beelden samen met de beelden die na activatie worden opgenomen bewaard in het permanent geheugen. Dit laat dus toe om een breder beeld weer te geven van de interventie, wat bijvoorbeeld heel nuttig kan zijn bij interventies die heel snel ontsporen.

² Zowel het rapport als de managementsamenvatting ervan kunnen geconsulteerd worden op <https://www.law.kuleuven.be/linc/onderzoek/onderzoekbodycam.html>

algemene reflecties over de inbedding van het bodycambeleid in een breder beleid van technologie en innovatie.³

1. Doelstellingen van de bodycam

Bodycams worden wereldwijd om veel redenen ingevoerd. Gebruik makend van de snel groeiende internationale literatuur rond dit thema, gaan we in deze paragraaf kort in op zeven vaak genoemde doelstellingen van de bodycam, waarbij we die hier en daar ook al wat relativeren.

Het eerste en misschien wel vaakst genoemde doel dat met de bodycam beoogd wordt, is transparantie. De hoop, zowel van politiezijde als van de zijde van burgerbewegingen, is dat de beschikbaarheid van opnames van politie-interventies zal helpen om ‘de waarheid’ aan het licht te brengen. Die hoop is begrijpelijk, maar het is belangrijk om die verwachtingen ook wat te temperen. Het perspectief van een bodycam is beperkt en beelden kunnen misleidend zijn. Bovendien is transparantie naar het grotere publiek toe niet altijd wenselijk, bijvoorbeeld om de privacy van slachtoffers en nabestaanden te beschermen, om latere juryleden niet te beïnvloeden of om politiemensen te beschermen (Nix, 2021).

Ten tweede hoopt men dat bodycams ook de *accountability* van de politie zullen versterken en het dus gemakkelijker zullen maken om politieambtenaren ter verantwoording te roepen. Bodycams lijken in elk geval een oplossing te bieden voor het klassieke *accountability*-probleem dat veel politiewerk onzichtbaar is voor anderen dan wie aanwezig was tijdens de interactie zelf (Guzik, 2020, p. 66). Guzik (2020) wijst in dit verband wel op het risico dat de bodycam weliswaar de *accountability* van de individuele politieambtenaar versterkt, maar niets doet aan de problemen op organisatieniveau. Bodycamopnames focussen de aandacht op de individuele politieambtenaar. Ze nodigen niet uit om te kijken naar de rol van de organisatiecultuur of van de leidinggevendenden. Misschien staan politieambtenaren van wie problematisch gedrag gefilmd is wel onder grote druk, hebben ze onvoldoende middelen of moeten ze werken voor een disfunctionerende leidinggevende?

³ De tekst van deze bijdrage komt grotendeels uit paragraaf 1.1 en hoofdstuk 8 van het vermelde onderzoeksrapport (Goyvaerts et al., 2021). Voor verdere toelichting en achtergrond bij de hier vermelde empirische vaststellingen verwijzen we naar de hoofdstukken 5, 6 en 7 waarin de resultaten van het empirisch onderzoek werden besproken.

Ten derde hoopt men met de bodycam ook de legitimiteit van de politie te versterken. Met politielegitimiteit wordt verwezen naar de mate waarin burgers vinden dat de macht van de politie gerechtvaardigd is (Bottoms & Tankebe, 2012, p. 124) en de mate waarin ze vinden dat de politie dwingend mag optreden naar burgers (Bradford et al., 2014, p. 553). Legitimiteit is een complex begrip en hangt samen met verschillende dimensies (Maesschalck, 2019) waarvan men hoopt dat deze beïnvloed worden door de bodycam: effectiviteit, legaliteit, procedurele rechtvaardigheid en distributieve rechtvaardigheid. De hoop is inderdaad dat politieambtenaren dankzij de bodycam effectiever zullen kunnen werken (cf. infra), de wet meer zullen respecteren, meer procedureel rechtvaardig zullen optreden (bv. door burgers beleefder en correcter te behandelen) en meer distributief rechtvaardig zullen optreden (bv. door geen bepaalde etnische groepen te viseren bij stop & search praktijken). Of die veronderstellingen kloppen is zeker geen uitgemaakte zaak (Braga, 2020). Veel hangt natuurlijk af van hoe de bodycam en de gemaakte opnames gebruikt wordt.

Ten vierde hoopt men dat het gebruik van de bodycam een soort *'civilizing'* of 'beschavend' effect zal hebben op de interacties tussen politie en burgers (Patterson & White, 2021). Zo hoopt men dat het geweld door en tegen politieambtenaren zal afnemen. Een aantal studies lijken dat inderdaad te bevestigen, maar zeker niet allemaal (voor een review, zie Goyvaerts et al., 2021, pp. 29-35). Ten vijfde hoopt men dat de bodycam de effectiviteit zal verbeteren en met name overlast en criminaliteit zal reduceren. Men hoopt dat de bodycam een afschrikkend effect zal hebben bij burgers die daardoor minder over de schreef zouden gaan. Wanneer burgers dan wel over de schreef gaan hoopt men op betere vaststellingen (White & Malm, 2020, p. 43) en bijgevolg ook meer vervolgingen en dus ook veroordelingen. Deze veronderstelling is maar beperkt onderzocht, maar de studies die we hierover vonden (Goyvaerts et al., 2021, pp. 36-37) lijken wel op een (beperkt) effect te wijzen. Ten zesde hoopt men dat de bodycam ook onrechtstreeks de kwaliteit van het politieoptreden kan versterken, met name door de vele mogelijkheden om bodycamopnames te gebruiken in allerlei vormen van opleiding en feedback binnen de politieorganisatie.

Een zevende, vaak impliciete, doelstelling heeft te maken met de veronderstelde impact van het gebruik van de bodycam op de machtsverhouding tussen burgers en politie. Vanuit de burgerbeweging ziet men de bodycam als een manier om de klassieke *surveillance* door de politie aan te vullen met *surveillance* van de politie (Marx, 2020, p. 5), een manier dus om de politie beter te controleren. Men plaatst bodycams dan in de lijn van gsm-opnames gemaakt

en gepost door burgers en ziet ze zo als een manier om *surveillance* te ‘democratiseren’ (Marx, 2020, p. 3). Van de kant van de politie kan men de bodycam dan weer juist zien als een reactie op de gsm-opnames. Houwing en Ritsema van Eck (2020, p. 285) beschrijven hoe de bodycam voor politiemensen een soort ‘*tool of equivalence*’ wordt. Gsm-beelden van burgers vertellen niet het ganse verhaal omdat zij het perspectief van de politieambtenaar of de aanleiding voor de interventie vanuit politieperspectief missen. Bovendien kunnen ze ook gemanipuleerd worden of op een vertekende manier gemonteerd worden. Politieambtenaren hopen dan dat dat onevenwicht hersteld kan worden door bodycamopnames. Deze verwachtingen van zowel burgerbewegingen als politieambtenaren zijn wellicht overspannen en het zal belangrijk zijn om die in de communicatie over de bodycam, zowel binnen de organisatie als naar burgers, te temperen (Alpert & McLean, 2018; White et al., 2018).

2. Bezorgdheden omtrent de bodycam

In de internationale literatuur komen ook verschillende bezorgdheden aan bod omtrent het gebruik van de bodycam. We gaan hier kort in vier dergelijke bezorgdheden⁴. De eerste en wellicht meest voor de hand liggende bezorgdheid betreft de gevreesde impact op privacy. In de eerste plaats gaat het dan om de privacy van de burgers. Zowel daders, slachtoffers als getuigen worden meestal gefilmd op een moment dat ze niet op hun best zijn. Het bekend maken van die opnames kan niet alleen schadelijk, maar ronduit gevaarlijk zijn (White & Malm, 2020, p. 51), bijvoorbeeld voor de veiligheid van getuigen. Een meer pragmatische reden om privacy ernstig te nemen is het risico dat burgers misschien niet meer zullen willen meewerken met de politie als ze weten dat opnames van die medewerking achteraf bekendgemaakt kunnen worden. Fan (2020) adviseert dan ook om heel voorzichtig te zijn met het publiek maken van bodycamopnames en om in elk geval de identiteit van slachtoffers en getuigen te beschermen. Ook de privacy van de politieambtenaren zelf kan natuurlijk in het gedrang komen door het gebruik van de bodycam. Zeker in een organisatie waar er al wantrouwen is, zouden politieambtenaren bijvoorbeeld kunnen vrezen dat hun leidinggevendende bodycam gebruiken voor ‘*fishing expeditions*’ waarin ze systematisch door bodycamopnames gaan om op zoek te gaan naar inbreuken (White & Malm, 2020, p. 53).

⁴ Op twee andere bezorgdheden (kostprijs en mogelijk negatieve impact op proactief optreden van politieambtenaren) wordt hier niet ingegaan, want die komen verder aan bod.

Een tweede zorg betreft het naïef realisme (Morrison, 2017, p. 796) dat soms lijkt samen te gaan met camerabeelden: de illusie dat camerabeelden een objectieve en neutrale beschrijving biedt van wat er gebeurd is. Dat grote vertrouwen is onterecht. Zo kunnen beelden selectief opgenomen, bewerkt of publiek gemaakt worden. Maar zelfs als er wel ‘correcte’ opnames zijn, dan nog blijft de interpretatie van die opnames kwetsbaar voor tal van cognitieve *biases*. Birck (2018, p. 169) wijst in dit verband op het risico van een zogenaamde ‘*perspective bias*’. Bij het bekijken van bodycambeelden kijkt men als het ware door de ogen van wie de bodycam droeg en dat kan tot een zekere sympathie en dus mogelijk ook *bias* leiden (Fan, 2017, p. 949). Een probleem dat dan weer in het nadeel van de politieambtenaren kan spelen is de mogelijkheid voor het publiek of voor actoren van justitie om de beelden herhaaldelijk of in slow-motion te bekijken, waardoor de intensiteit en de tijdsdruk van de reële situatie verloren gaat (White & Malm, 2020, p. 112).

De derde bezorgdheid, dat de bodycam ‘*state surveillance*’ versterkt, klinkt wat abstracter dan de voorgaande, maar verdient ook zeker aandacht. Bodycams zorgen, in aanvulling op de al breed verspreide vaste camera’s, voor een verdere versterking van de grip van de staat op de publieke ruimte. Straten en parken, zo zegt Goold (2020, p. 174), zijn daardoor eigenlijk niet meer ‘publiek’, maar worden als het ware ‘onteigend’ door de staat. De boodschap die burgers zo krijgen is dat het publieke domein, en wat daar gebeurt, ook onder de controle van de staat valt. Goold (2020, p. 175) maakt zich dan ook zorgen over de impact van dit alles op politieke rechten, zoals vrijheid van meningsuiting en van vereniging. De groeiende *surveillance* en het feit dat mensen zich daardoor minder anoniem voelen, zou een subtiel ‘*chilling*’ effect kunnen hebben op de uitoefening van deze rechten.

Een vierde bezorgdheid sluit aan bij de voorgaande, maar hier worden de pijlen niet gericht op de staat, maar op de particuliere sector. In de literatuur over het gebruik van nieuwe technologieën wordt traditioneel kritisch gekeken naar de rol die bedrijven spelen bij de verspreiding en de impact van die technologieën (Joh, 2017). Men maakt zich zorgen over het feit dat bedrijven er belang bij hebben om behoeften aan technologie te creëren, over de machtspositie die bedrijven verwerven als leverancier van de technologie, over het feit dat ze mee een invloed kunnen hebben op wat als goed politiewerk gedefinieerd wordt, over hun mogelijke toegang tot data, enz. (Joh, 2017; Marx, 2020). Ook bij bodycams kunnen sommige van die bezorgdheden spelen. Tegen de achtergrond van die bredere reflecties uit de

internationale literatuur gaan we nu in op vier concrete beleidsvragen die zich in Belgische context stellen.

3. Dragen van de bodycam al dan niet verplichten?

De meeste van de 16 onderzochte politiezones geven hun politieambtenaren de vrijheid om zelf te beslissen om de bodycam al dan niet te dragen. We zagen tegelijk ook wel dat er al enkele politiezones zijn die dit voor bepaalde functionaliteiten of taken verplichten. Gezien de vele voordelen van de bodycam, lijkt een zekere mate van verplichting op termijn wel zinvol. Voor het zover komt, zal men wel twee mogelijke barrières moeten aanpakken: de kost (niet alleen van de toestellen zelf, maar vooral ook van de opslag van de opnames) en de mogelijke weerstand bij politieambtenaren. Wat dit laatste betreft, lijkt deze in de praktijk na verloop van tijd meestal wel te verminderen. Dit kan een goede reden zijn om bij de invoering van de bodycam het dragen ervan nog niet te verplichten, maar om vooral te investeren in opleiding, informatievoorziening en het opbouwen van vertrouwen in de technologie. Als men uiteindelijk toch zou overgaan tot een verplichting, zou men in een eerste fase het dragen van de bodycam enkel kunnen verplichten voor bepaalde functionaliteiten (bv. interventie, handhaving openbare orde) of voor specifieke taken. Naarmate de barrières doorheen de tijd zouden verzwakken (bv. vermindering van de kostprijs van dataopslag en verminderde weerstand bij politieambtenaren), zou uiteindelijk ook een algemene verplichting denkbaar kunnen zijn. De bodycam zou dan dus deel uitmaken van de basisuitrusting van elke politieambtenaar. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat dat in de huidige stand van de wetgeving wel een uitholling zou betekenen van de autonomie van de gemeenteraad om toestemming te geven voor het gebruik van de bodycam op zijn grondgebied (art. 25/4, §1 WPA).

4. Activatie van de bodycam al dan niet verplichten?

Het is niet omdat politieambtenaren een bodycam dragen, dat ze die ook activeren. Het beleid rond die activatie van de bodycam is dus een tweede belangrijke kwestie. Daarbij moet vooreerst opgemerkt worden dat politieambtenaren de bodycam in elk geval niet altijd mogen activeren. Zo mag het gebruik ervan niet gericht zijn op het vastleggen van intieme beelden of het inwinnen van delicate persoonlijke informatie (art. 25/3, §3 WPA). Het gebruik moet bovendien proportioneel en subsidiair zijn (Art. 25/5, §1 WPA). Voor zover het gebruik gebeurt in publiek toegankelijke (bv. horeca) of niet publiek toegankelijke (bv. privéwoning) besloten plaatsen, kan het daarenboven enkel ‘tijdens de duur van de interventie’ (Art. 25/3

WPA). Op basis van ons onderzoek zagen we niet meteen redenen om deze wettelijke beperkingen nog uit te breiden.

Naast de vraag naar de wettelijke beperkingen op het gebruik van de bodycam, is er natuurlijk ook de omgekeerde vraag naar situaties waarin het gebruik van de bodycam juist verplicht zou moeten worden. Ons onderzoek leert dat de beoordelingsmarge van politieambtenaren in de praktijk op dit moment nog groot is. Slechts twee van de onderzochte zones voorzien expliciet in de mogelijkheid om politieambtenaren te verplichten tot activatie van de bodycam. Het is interessant om wat dieper in te gaan op de vraag naar de wenselijkheid van die verplichting, vermits die raakt aan het klassieke debat over de wenselijkheid van de discretionaire ruimte van politieambtenaren. Alvorens in te gaan op concretere aanbevelingen, gaan we kort in op de argumenten voor en tegen een ruime beoordelingsmarge inzake de activatie van de bodycam.

Er zijn enkele belangrijke voordelen aan een ruime beoordelingsmarge die dus meteen ook argumenten zijn tegen de verplichte activatie van de bodycam. Ten eerste laat een ruime beoordelingsmarge politieambtenaren toe om bij elke interventie de noodzaak tot de activatie van de bodycam *in concreto* te beoordelen. Er zijn immers situaties, zo bleek ook uit ons onderzoek, waarbij de activatie van de bodycam juist tot escalatie in plaats van de-escalatie kan leiden. Een geactiveerde bodycam zou ook getuigen kunnen afschrikken om de politie aan te spreken omdat ze represailles vrezen. De politieambtenaar die zich in de situatie zelf bevindt is het best geplaatst om dit soort situaties in te schatten. Ten tweede zou een beperking van de beoordelingsmarge inzake de activatie van de bodycam ook een bredere impact kunnen hebben op de discretionaire ruimte van politieambtenaren. Doordat hun gedrag achteraf geobserveerd kan worden, zullen politieambtenaren mogelijk minder flexibel zijn t.a.v. burgers en minder rekening houden met specifieke omstandigheden ten voordele van de burgers. Als dit bovendien gebeurt in interactie met burgers die al het gevoel hebben dat ze geïnterviewd worden door de politie, dan zou de introductie van de bodycam dat gevoel nog kunnen versterken en dus de legitimiteit van de politie juist kunnen ondermijnen in plaats van versterken (Braga et al., 2018, p. 538). Dat algemeen gevoel van gefnuikte discretionaire ruimte zou bovendien ook de motivatie negatief kunnen beïnvloeden en leiden tot een gevoel bij de politieambtenaren dat ze als een robot moeten functioneren (Rowe et al., 2018, p. 88). Ten derde helpt de ruime beoordelingsmarge ook om te vermijden dat politieambtenaren door de bodycam té voorzichtig worden en geen initiatief meer zouden durven nemen of niet meer

proactief zouden durven optreden. Lawrence en Peterson (2019) en Groff et al. (2019) hebben bijvoorbeeld vastgesteld dat het gebruik van bodycams inderdaad tot minder controles van personen leidde. Hoewel verschillende andere studies geen effect (White et al., 2018) of zelfs juist een positief effect (Ready & Young, 2015; Wallace et al., 2018) van het gebruik van de bodycam op proactief optreden vaststelden, blijft dit wel een punt dat aandacht verdient. In elk geval valt te verwachten dat dit risico op gefnuikte proactiviteit veel minder groot zal zijn als politieambtenaren zelf kunnen kiezen wanneer ze de bodycam activeren. Ten vierde bleek uit de interviews en focusgroepen in ons onderzoek dat, zelfs wanneer activatie van de bodycam verplicht is, dit geen garantie biedt op nuttige bodycamopnames. Politieambtenaren die echt niet willen dat er relevante beelden worden gemaakt, kunnen de bodycam bijvoorbeeld zo plaatsen dat deze het incident zelf niet filmt. Ook Houwing en Ritsema van Eck (2020, p. 286) wezen er al op dat door eenvoudigweg de andere kant op te draaien of de lens te bedekken, gebeurtenissen en personen opzettelijk binnen of buiten het opgenomen gebied kunnen worden geplaatst.

Er zijn daarnaast ook belangrijke nadelen aan een ruime beoordelingsmarge inzake activatie en dus redenen om activatie van de bodycam wel te verplichten. Ten eerste vergroot die beoordelingsmarge het risico dat incidenten waarbij dat nuttig was geweest toch niet gefilmd worden, bijvoorbeeld omdat men dit vergeten is of omdat men aanvankelijk onterecht had ingeschat dat een opname niet zinvol was. Ten tweede vergroot de beoordelingsmarge ook het risico dat een politieambtenaar bewust bepaalde interventies niet opneemt omdat hij van plan is om ongepast of illegaal gedrag te stellen. Een politieambtenaar zou bijvoorbeeld de bodycam pas kunnen activeren nadat hij of zij iemand heeft beledigd om zo alleen de reactie van de burger op te nemen (Houwing & Ritsema van Eck, 2020, p. 285). Meer algemeen zou die ruime beoordelingsmarge een aantal van de gunstige effecten van de bodycam op politiegedrag kunnen ondermijnen. Zo wordt van de bodycam verwacht dat deze de kans op integriteitsschendingen door politieambtenaren verkleint doordat een geactiveerde bodycam zowel het zelfbewustzijn bij de politieambtenaar (Ariel et al., 2018) als de pakkans bij ongepast of illegaal gedrag (Ariel, Sutherland, Henstock, J., et al., 2017) vergroot. Die effecten zijn natuurlijk veel minder waarschijnlijk als de politieambtenaar zelf mag beslissen wanneer hij of zij de bodycam activeert. Ten derde, en volgend uit het voorgaande, kan men argumenteren dat een grote beoordelingsmarge inzake activatie de kans verkleint dat het politieoptreden opgenomen en dus zichtbaar wordt, met als gevolg dat de belofte dat de bodycam de *accountability* van de politie zou versterken niet wordt ingelost. Tot slot valt te

verwachten dat een ruime beoordelingsmarge zal leiden tot sterke verschillen tussen individuele politieambtenaren en ook tussen politiezones en -diensten, wat de gelijke behandeling van burgers in het gedrang kan brengen. Ook dit is dus een argument pro verplichte activering.

Gezien er goede argumenten zowel pro als contra beoordelingsmarge tot activatie zijn, lijkt het zinvol om te zoeken naar een tussenweg. Daarbij zou de activatie van de bodycam niet verplicht worden voor welomschreven omstandigheden, maar zou men vanuit het beleid wel een aantal vuistregels kunnen aanreiken die politieambtenaren kunnen hanteren om in te schatten of activatie wenselijk is. Een eerste evidente indicator is de kans op geweld bij de interventie. Het is immers bij dat type interventies dat het verwachte de-escalerend effect van de bodycam kan spelen. Het zijn ook die interventies waar het achteraf belangrijk kan zijn om over opnames te beschikken, zowel voor gerechtelijke afhandeling als voor behandeling van klacht- en tuchtprocedures. Om 'kans op geweld' te operationaliseren kan men gebruik maken van de indeling in gevarenniveaus die politieambtenaren kennen uit de opleiding geweldbeheersing (GPI 48). Een andere mogelijkheid is dat men een lijst maakt van bepaalde situaties met een grote kans op geweld (bv. melding inzake vechtpartij, (vuur)wapenvertoon of -gebruik, of samenscholing), al zal dat in de praktijk veel moeilijker te onthouden zijn. Een tweede mogelijke indicator om de bodycam te activeren is de nood aan plaatsbeschrijving (bv. huiszoeking, verdacht overlijden, diefstal, ...). Wellicht zijn er nog indicatoren te bedenken.

Rekening houdend met de hogergenoemde voordelen van een ruime beoordelingsmarge, lijkt het aangewezen om deze indicatoren enkel als vuistregels te zien ter ondersteuning van de besluitvorming door politieambtenaren, niet als dwingende regels waarvan de overtreding een reden kan zijn voor tuchtsancties. Politieambtenaren moeten bovendien voldoende ondersteund worden bij het toepassen van die vuistregels. Dat kan in de eerste plaats door deze toe te lichten en in te oefenen met concrete casussen in het kader van opleidingen. Deze oefeningen kunnen meteen ook gecombineerd worden met vragen over de invulling van de principes van proportionaliteit en subsidiariteit en over de wettelijke beperkingen. Een andere vorm van ondersteuning zou kunnen komen van de dispatching. Deze zou bij het doorgeven van een oproep kunnen aangeven dat het om een type interventie gaat waarbij activatie van de bodycam aangewezen is. Een laatste vorm van ondersteuning komt van leidinggevendenden. Ook zij kunnen in de dagelijkse praktijk of bijvoorbeeld bij briefings politieambtenaren herinneren aan deze vuistregels en ingaan op concrete vragen over de toepassing ervan.

Naast die algemene, niet dwingende regels, is het wellicht ook wenselijk om, desgevallend pas als het draagvlak voor de bodycam bij politieambtenaren voldoende groot is, in de mogelijkheid te voorzien dat de bodycam ook echt verplicht geactiveerd wordt. Dat kan dan omdat de leidinggevende daartoe beslist heeft, bijvoorbeeld in de context van een gezamenlijke actie. Men zou het ook mogelijk kunnen maken dat de bodycam automatisch wordt geactiveerd, bijvoorbeeld bij het trekken van een wapen of omdat de bodycams van de collega's in de buurt geactiveerd zijn.

Tot slot is belangrijk om nog op te merken dat de combinatie van een verplichting tot het dragen van de bodycam enerzijds en geregelde herinneringen aan de vuistregels over de activatie ervan anderzijds na verloop van tijd kunnen leiden tot een sterke druk en dus *de facto* verplichting om de bodycam ook daadwerkelijk te activeren. In sommige omstandigheden kan dit wenselijk zijn, in andere niet. In de mate dat men dit niet wenst, zou men, zoals reeds gebeurde in de beleidsdocumenten van een aantal politiezones, expliciet kunnen bepalen dat het niet activeren van de bodycam nooit een grond kan zijn voor een tuchtsanctie.

5. Mogen bodycamopnames meer weergeven dan de politieambtenaar zelf kan zien?

In het onderzoek stelden we vast dat de mogelijkheid om te filmen met infrarood in de praktijk nog niet wordt gebruikt. Dit bleek vooral te liggen aan een meer algemene bezorgdheid dat de bodycam meer zou weergeven dan de politieambtenaar met het blote oog kon zien. Men vreest immers dat dit in het nadeel van de politieambtenaar zou kunnen spelen, bijvoorbeeld in het kader van klacht- of tuchtprocedures. De vraag is echter of deze inperking op termijn houdbaar blijft, zeker naarmate er nog meer technische mogelijkheden komen. Men mist hierdoor immers interessante leermogelijkheden en, bij livestreaming naar de dispatching, mogelijk levensreddende *real time* informatie. Bovendien kan ook zonder die technische hulpmiddelen het beeld op de opnames sterk verschillen van wat de politieambtenaar met het blote oog zag. Eerder dan de technische mogelijkheden van de bodycam te blijven beperken, lijkt het hier vooral belangrijk om op bewustwording te werken, bij politieambtenaren en gerechtelijke en bestuurlijke autoriteiten, maar ook bij burgers. Daarbij zal men onder meer moeten waarschuwen voor naïef realisme en *perspective bias* (cf. *supra*).

6. Is er nood aan meer nationale sturing?

Een van de opvallendste vaststellingen in het onderzoek was de grote diversiteit aan praktijken en kaders in de verschillende lokale politiezones. In de loop van het onderzoek rees dan ook voortdurend de vraag of er meer nationale sturing nodig is en of de autonomie van zones of diensten dus moet ingeperkt worden. Ons antwoord hierop was gemengd.

Voor sommige kwesties stelden we voor om een dwingende nationale regeling in te voeren. Zo stelden we voor om een minimale bewaringstermijn op te leggen voor bodycamopnames, weliswaar eventueel met een overgangperiode omwille van de kostprijs van de opslag (Goyvaerts et al., 2021, pp. 126-127 en pp. 165-166). We stelden ook voor om burgers een recht op rechtstreekse toegang te geven tot de bodycamopnames bij de politieke zone of dienst die de beelden maken (Goyvaerts et al., 2021, pp. 131-133 en p. 167). Nu bestaat dat recht enkel onrechtstreeks via het Controleorgaan op de Politieke Informatie (COC), of in het geval van een strafonderzoek, de procureur des Konings of de onderzoeksrechter. Sommige politiezones organiseren wel een rechtstreekse toegang voor burgers, maar ze zijn daar dus niet toe verplicht. Het lijkt aangewezen om dat wettelijk te verankeren, zeker als men de ambitie heeft om met de bodycam transparantie en de legitimiteit van de politie te versterken.

Voor veel andere kwesties leek het ons beter om eerder een algemeen beleidskader te creëren en de zones en diensten nog vrijheid te laten over hoe ze dit verder organiseren. Een voorbeeld hiervan was het voorstel om op nationaal niveau een algemeen kader uit te werken voor een toegangsbeleid voor interne politieke actoren, maar de concrete invulling ervan over te laten aan de zones en diensten, die daarbij rekening kunnen houden met de grootte van hun organisatie of hun specifieke lokale praktijken (Goyvaerts et al., 2021, pp. 128-133 en pp. 166-167). We stelden ook voor om daarbij voldoende garanties in te bouwen om de authenticiteit van de bodycamopnames te waarborgen. Zo kan men de verwijdering van bodycamopnames onmogelijk maken, de exploitatie van bodycamopnames (bv. knippen en plakken) aan strikte regels onderwerpen (wie, wanneer, om welke reden) en gebruik maken van metadata (datum, tijdstip).

Ter afronding: het belang van de inbedding van het bodycam-beleid in een ruimer beleid van technologie en innovatie

Hoewel het onderzoek zich focuste op het beleid inzake de bodycam, rees onvermijdelijk ook de vraag naar de inbedding van het bodycambeleid in een ruimer beleid inzake technologie en innovatie (Rooseleers & Maesschalck, 2021). In de eerste plaats kan dan natuurlijk gekeken worden naar de afstemming van het bodycambeleid op het beleid inzake het politieel gebruik van de vele andere types van camera's dat door de wet van 21 maart 2018⁵ werd geregeld (ANPR, bodycam, dashcam, drone, etc.). In de memorie van toelichting⁶ bij die wet werd uitdrukkelijk de ambitie geformuleerd om “een technologisch neutrale tekst [te genereren], die op alle camera's betrekking heeft.” Daarmee past deze wet in een, vaak bepleite (bv. De Pauw & Vermeersch, 2015; Wanderstein, 2015), beweging om technologiegebruik te regelen in algemene wetgeving die zich niet specifiek focust op één concrete tool. Zo een algemene wetgeving vergemakkelijkt immers innovatie, helpt voorkomen dat wetgeving voortdurend moet aangepast worden, en helpt ook om een onoverzichtelijke proliferatie aan aparte regelingen voor allerlei aparte tools te voorkomen. Het is belangrijk om die filosofie van een technologie-neutraal kader in het achterhoofd te houden bij de verdere uitwerking van richtlijnen voor gebruik van de bodycam. De in ons rapport geformuleerde aanbevelingen (vb. inzake bewaring, toegang en naderhand gebruik) zullen samen moeten bekeken worden met regelingen voor andere cameratypes zodat er een geïntegreerd beleidskader kan komen, waarbij de regeling voor verschillende types camera's enkel verschilt waar dat echt nodig is. Eerder dan een beleidskader voor politieel bodycamgebruik, is er dus nood aan een beleidskader voor politieel cameragebruik in brede zin. Echter, ook dat is eigenlijk nog een te beperkt perspectief. Het bodycambeleid moet ook geïntegreerd worden in een breder beleid inzake technologie en innovatie in de politie. Ter afronding van deze bijdrage formuleren we zes punten van reflectie over die bredere inbedding van het bodycambeleid.

⁵ Wet van 21 maart 2018 tot wijziging van de wet op het politieambt om het gebruik van camera's door de politiediensten te regelen, en tot wijziging van de wet van 21 maart 2007 tot regeling van de plaatsing en het gebruik van bewakingscamera's, van de wet van 30 november 1998 houdende regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten en van de wet van 2 oktober 2017 tot regeling van de private en bijzondere veiligheid, *BS* 16 april 2018.

⁶ MvT wet tot wijziging van de wet op het politieambt om het gebruik van camera's door de politiediensten te regelen, en tot wijziging van de wet van 21 maart 2007 tot regeling van de plaatsing en het gebruik van bewakingscamera's, van de wet van 30 november 1998 houdende regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten en van de wet van 2 oktober 2017 tot regeling van de private en bijzondere veiligheid, *Parl.St.* Kamer 2017-18, nr. 54-2588/001, 13 (hierna *Parl.St.* Kamer 2017-18, nr. 54-2855/001).

Ten eerste moet het beleid t.a.v. de bodycam ingebed zijn in een globale visie op technologie en haar rol in het veiligheidsbeleid. De cameratechnologie staat immers niet op zichzelf. Nu al is het technisch mogelijk (maar nog niet toegelaten (Peeters, 2020)) om met camera's via gezichtsherkenning gefilmde personen te linken aan beelden uit een databank en ook voor bodycams wil men in het buitenland al met die technologie experimenteren (White & Malm, 2020, pp. 115-118). Dit zou kunnen gebeuren met livestreaming naar de dispatching, maar het zou ook kunnen dat de politieambtenaar zelf een signaal krijgt als de bodycam een gefilmde gezicht kan matchen met een gezicht uit de databank (zoals een ANPR-camera een hit geeft bij een match met een nummerplaat). Het is evident dat dit een grote impact kan hebben op het dagelijkse politiewerk en dat hier heel wat risico's aan verbonden zijn. Die technologische innovaties zijn nu nog sterk beperkt door het wettelijk kader en door technologische beperkingen, maar het is toch belangrijk om nu al na te denken over de eventuele voorwaarden waaronder dit soort toepassingen aanvaardbaar zou zijn, als men ze überhaupt al zou wensen. Zowel de terreurdreiging als de pandemie hebben de afgelopen jaren immers getoond dat de openheid voor dit soort technologische innovaties in crisistijd snel kan evolueren (Aston et al., in press; Bradford et al., 2020; Wells et al., 2020). Om voldongen feiten of snelle, slordige besluitvorming te vermijden, is het belangrijk dat de overheid niet wacht op verdere crisissen of politieke omwentelingen om hierover een globale visie te ontwikkelen. Bestaande visieteksten (bv. Bruggeman et al., 2014) en de op dit moment lopende staten-generaal voor de politie⁷, zouden hier alvast eerste bouwstenen voor kunnen geven. Een ethische commissie voor informatietechnologie, bijvoorbeeld geïnspireerd door de *Information Ethics Committee* van de politie van de West Midlands in Engeland (Van Brakel, 2020, p. 153), zou ook een belangrijke rol kunnen spelen in het ontwikkelen van zo een visie.

Ten tweede moet het beleid inzake de bodycam ook maximaal afgestemd zijn op de diverse relevante juridische invalshoeken. In het onderzoek werd vooral gefocust op die artikels uit de WPA die betrekking hebben op politieel cameragebruik, maar er is uiteraard nog heel wat andere relevante wetgeving. Daarbij valt in de eerste plaats aan de gegevensbeschermingswet te denken, maar ook bijvoorbeeld aan de wetgeving op openbaarheid van bestuur, het strafwetboek of het wetboek van strafvordering. Men kan en mag niet van de operationele politieambtenaren of hun leidinggevenden verwachten dat deze zelf het conceptuele werk doen om deze veelheid van uiteenlopende regels te integreren. Dat

⁷ <https://www.besafe.be/nl/veiligheidsthemas/staten-generaal-van-de-politie/staten-generaal-van-de-politie>

werk moet vooraf gebeuren bij het uitwerken van de regelingen zelf, bijvoorbeeld bij het opstellen van een beleidskader voor het politieel gebruik van camera's in het algemeen en/of de bodycam in het bijzonder.

Ten derde zal zo een visie op technologische innovatie ook nauw moeten aansluiten op een visie op de informatiehuishouding van de politie. Dat dit een achilleshiel is van het Belgische politiebesteding is al vaak en uitvoerig beschreven (bv. Bruggeman, 2018; Van Daele & Mergaerts, 2020). Ook in ons onderzoek botsten we op kwetsbaarheden. Zo bleek er heel wat diversiteit te bestaan over wie onder welke voorwaarden toegang had tot de bodycamopnames en wat die daarmee mag doen. In het rapport werden hiervoor aanbevelingen gedaan, maar het zal belangrijk zijn om die aanbevelingen af te stemmen op een globale visie op toegangsbeleid tot informatie binnen de politie in het algemeen. Het onderzoek toonde overigens dat een nieuwe technologie als de bodycam hierin ook mogelijkheden biedt. De software geleverd bij de bodycam laat immers toe om regels inzake toegang en toegangstermijnen technisch te verankeren. Tegelijkertijd biedt een nieuwe software natuurlijk ook nieuwe kwetsbaarheden voor *hacking* of andere vormen van cybercrime.

Ten vierde, en gelinkt aan de twee voorgaande punten, zal een globaal beleid inzake technologie en innovatie ook versterking van de mechanismen van verantwoording en controle moeten omvatten. Op dit moment speelt, naast het Comité P, vooral het Controleorgaan op de Politieel Informatie (COC) een rol in het toezicht op nieuwe technologieën in de politie. Die rol is belangrijk, maar Van Brakel (2020) vraagt zich terecht af of die voldoende is. Het COC richt zich immers vooral op risico's inzake het individuele recht op privacy zoals gedefinieerd in de relevante wetgeving. Camera's grijpen echter in op veel meer dan louter privacy. Zoals hoger aangegeven kan de groeiende '*surveillance*' en het feit dat mensen zich daardoor minder anoniem voelen ook een '*chilling*' effect hebben op de uitoefening van politieke rechten zoals het recht op vrije meningsuiting of op vrijheid van vereniging. Als het gebruik van de bodycam bovendien gecombineerd wordt met technieken van *predictive policing* komen er nog heel wat andere risico's bij, o.m. op discriminatie. Toezicht vanuit dat bredere perspectief lijkt dan ook noodzakelijk. Overigens zal het niet alleen belangrijk zijn om de politie en bij uitbreiding de overheid te controleren. Technologische innovaties als de bodycam impliceren ook een steeds grotere rol voor privébedrijven die met de introductie van technologie ook nieuwe kwetsbaarheden kunnen

installeren en van wie politieorganisaties sterk afhankelijk kunnen worden. Ook daarop zal voldoende toezicht nodig zijn.

Ten vijfde zal het belangrijk zijn om een duidelijke regie te voeren van het proces van invoering van nieuwe technologieën, maar dat op zo een manier te doen dat er voldoende ruimte blijft voor experimenteren en creativiteit. Het verhaal van de introductie van de bodycam in België biedt wat dit betreft enkele positieve punten. Na enkele eerste experimenten (Wanderstein, 2015) heeft de wet van 2018 op het politieel cameragebruik een kader gecreëerd waarbinnen politiezones, op voorwaarde van voorafgaande toestemming van de gemeenteraad, gebruik kunnen maken van bodycams, desgewenst na een initiële testfase. Dat lijkt al een stuk beter dan de praktijk bij veel andere technologieën waar politiezones (of federale politiediensten (Peeters, 2020)) zonder duidelijk wettelijk kader experimenteren met een innovatie om dan achteraf te zien of ze al dan niet worden teruggefloten (Bruggeman et al., 2014, p. 23; De Pauw & Vermeersch, 2015). Niettemin bleek ook in het bodycamverhaal dat er nog ruimte is voor verbetering. Hoewel in 2018 wel een wettelijk kader werd gecreëerd, werd wel nog veel ruimte gelaten voor de concrete invulling ervan. Zoals ons onderzoek toonde, hebben heel wat zones vervolgens beleidsdocumenten uitgewerkt met operationele richtlijnen die soms sterk van elkaar verschillen. Het voordeel daarvan is dat men sterk kan inspelen op lokale omstandigheden. Het nadeel is dat dit leidt tot ongelijke behandeling van burgers en complexiteit voor andere overheden en in het bijzonder de gerechtelijke autoriteiten die met verschillende politiezones moeten werken. Het is daarom dat we in het rapport verschillende voorstellen formuleerden voor meer centrale richtlijnen die samengebracht zouden kunnen worden in een beleidskader. De vraag is of men dit niet beter vroeger had gedaan. Als men nu algemene richtlijnen zou invoeren, dan kan dat voor heel wat begrijpelijke frustratie zorgen bij al die politiezones die niet alleen hebben geïnvesteerd in het uitwerken van eigen operationele richtlijnen, maar ook in de communicatie ervan onder politieambtenaren via o.m. opleiding. Het lijkt dan ook aangewezen om in de toekomst explicieter na te denken over een betere aanpak van dit proces van innovatie. Daarbij zal men ook werk moeten maken van een duidelijk juridisch kader voor de testfase of ‘proeftuinen’ voor nieuwe technologie.

Tot slot, en aansluitend op het voorgaande punt over het proces van innovatie, zal een beleid inzake technologie en innovatie niet alleen inhoudelijke keuzes over technologie impliceren, maar ook aandacht moeten besteden aan de organisatie van de innovatie en dan met name aan

de coördinatie ervan. Uit ons onderzoek bleek heel wat bereidheid om te coördineren: zones werkten, al dan niet op provinciaal niveau, samen om operationele richtlijnen uit te werken en om bodycams aan te kopen. Toch zou een meer georganiseerde vorm van coördinatie op nationaal (eerder dan provinciaal) niveau, hier geholpen hebben, bijvoorbeeld om de hoger geschetste diversiteit aan richtlijnen te voorkomen. Het lijkt ook efficiënter dat kennis op een systematische manier wordt samengebracht, eerder dan dat elke zone apart de expertise moet opbouwen om bodycams aan te kopen of een beleid uit te werken. Ook de samenwerking met andere overheidsactoren, kennisinstellingen en het bedrijfsleven kan nog veel beter georganiseerd worden vanuit een bredere visie op een netwerkende politie (Bruggeman et al., 2014; Easton, 2015). De afgelopen jaren zijn er heel wat voorstellen gedaan voor een betere coördinatie van technologische innovatie in de politie: een overlegorgaan ‘technologie’ ondersteund door een *research & development* cel (Bruggeman et al., 2014, p. 46), een platform voor innovatie en nieuwe technologie (Wanderstein, 2015, p. 73) of een nationaal kenniscentrum inzake innovatie en technologie (Vaste Commissie van de Lokale Politie, 2019, p. 46). Wat ook de concrete vorm zou zijn, het zal belangrijk zijn dat zo een coördinerend orgaan de creatieve innovatie in lokale zones en federale diensten ondersteunt, stimuleert en begeleidt, en in elk geval niet fnuikt. Tegelijk zal men er ook over moeten waken dat die coördinatie voldoende dicht staat bij de dagelijkse praktijk, zodat de ondersteuning en eventuele richtlijnen ook echt zinvol en ondersteunend zijn voor die praktijk.

Referenties

- Alpert, G. P., & McLean, K. (2018). Where is the goal line: A critical look at police body-worn camera programs. *Criminology & Public Policy*, 17(3), 1-10.
- Ariel, B., Sutherland, A., Henstock, B., Young, J., & Sosinski, G. (2017). The deterrence spectrum: Explaining why police body-worn cameras ‘work’ or ‘backfire’ in aggressive police-public encounters. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 12(1), 6-26. <https://doi.org/doi.org/10.1093/police/paw051>
- Ariel, B., Sutherland, A., Henstock, D., J., Y., & Sosinski, G. (2017). The deterrence spectrum: Explaining why police body-worn cameras ‘work’ or ‘backfire’ in aggressive police-public encounters. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 12(1), 6-26.
- Ariel, B., Sutherland, A., Henstock, D., Young, J., Drover, P., Sykes, J., Megicks, S., & Henderson, R. (2018). Paradoxical effects of self-awareness of being observed: Testing the effect of police body-worn cameras on assaults and aggression against officers. *Journal of Experimental Criminology*, 14(1), 19-47. <https://doi.org/10.1007/s11292-017-9311-5>
- Aston, L., O'Neill, M., Hail, Y., & Wooff, A. (in press). Information sharing in community policing in Europe: building public confidence. *European Journal of Criminology*. <https://doi.org/10.1177/14773708211037902>

- Birck, M. A. (2018). Do you see what I see: Problems with juror bias in viewing body-camera video evidence. *Michigan Journal of Race & Law*, 24, 153-176.
- Bottoms, A., & Tankebe, J. (2012). Beyond procedural justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 102(1), 119-170.
- Bradford, B., Jackson, J., & Hough, M. (2014). Police legitimacy in action: lessons for theory and policy. In M. D. Reisig & R. J. Kane (Eds.), *The Oxford handbook of police and Policing* (pp. 551-570). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199843886.013.002>
- Bradford, B., Yesberg, J., Jackson, J., & Dawson, P. (2020). Live facial recognition: Trust and legitimacy as predictors of public support for police use of new technology. *British Journal of Criminology*, 60(2020), 1502-1522. <https://doi.org/10.1093/bjc/azaa032>
- Braga, A. A. (2020). Conclusion. Body-worn cameras, surveillance, and police legitimacy. In B. C. Newell (Ed.), *Police on camera: Surveillance, privacy, and accountability* (pp. 237-245). Routledge.
- Braga, A. A., Sousa, W. H., Coldren, J. R., & Rodriguez, D. (2018). The effects of body-worn cameras on police activity and police-citizen encounters. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 108(3), 511-538.
- Bruggeman, W. (Ed.). (2018). *Parlementaire onderzoekscommissie terroristische aanslagen 2016: Conclusies en aanbevelingen*. Gompel&Svacina.
- Bruggeman, W., Van Ryckeghem, D., Allaerts, D., Barbier, A., Crispel, M., De Witte, L., Easton, M., Lemâitre, A., Loyens, K., Maesschalck, J., Massei, A., Maurer, T., Ponsaers, P., Simonis, M., Van Den Broeck, M., & Wanderstein, H. (2014). *Een politie in verbinding. Een visie voor de politie in 2025*.
- Controleorgaan op de Politie Informatie. (2020). *Advies uit eigen beweging naar aanleiding van de bevindingen in het kader van een onderzoek naar het gebruik van bodycams*.
- De Pauw, E., & Vermeersch, H. r. (2015). Politie, surveillance en technologie in 2025. Wie legt de kaarten? In W. B. P. Ponsaers, M. Easton & A. Lemaître (Ed.), *De toekomstpolitie. Triggers voor een velddebat*. (Vol. 10, pp. 165-187).
- Easton, M. (2015). Het managen van innovaties door een netwerkende publieke politie. De triple-helix als vehikel. In P. Ponsaers, W. Bruggeman, M. Easton, & A. Lemaître (Eds.), *De toekomstpolitie. Triggers voor een velddebat*. (pp. 151-164). Maklu.
- Fan, M. D. (2017). Justice visualized: Courts and the body camera revolution. *UC Davis Law Review*, 50(3), 897-959.
- Fan, M. D. (2020). Privacy, public disclosure, and police-worn body camera footage. In B. C. Newell (Ed.), *Police on camera. Surveillance, privacy and accountability*. (pp. 182-199). Routledge.
- Goold, B. J. (2020). Not just about privacy. Police body-worn cameras and the costs of public area surveillance. In *Police on camera. Surveillance, privacy and accountability*. (pp. 167-181). Routledge.
- Goyvaerts, V., Maesschalck, J., & Seron, V. (2021). *Mogelijkheden en uitdagingen bij het gebruik van de bodycam door de geïntegreerde politie*.
- Groff, E. R., Haberman, C., & Wood, J. D. (2019). The effects of body-worn cameras on police-citizen encounters and police activity: evaluation of a pilot implementation in Philadelphia, PA. *Journal of Experimental Criminology*, 1-18. <https://doi.org/10.1007/s11292-019-09383-0>
- Guzik, K. (2020). Can we count on the police? In B. C. Newell (Ed.), *Police on camera: Surveillance, privacy, and accountability* (pp. 65-79). Routledge.
- Houwing, L., & Ritsema van Eck, G. J. (2020). Police bodycams as surveillance tools? Reflections on the debate in The Netherlands. *Surveillance & Society*, 18(2), 284-287. <https://doi.org/10.24908/ss.v18i2.13925>
- Joh, E. E. (2017). The undue influence of surveillance technology companies in policing. *New York University Law Review*, 92, 101-130.

- Lawrence, D. S., & Peterson, B. E. (2019). How do body-worn cameras affect the amount and makeup of police-initiated activities? A randomized controlled trial in Milwaukee, Wisconsin. *Journal of Experimental Criminology*, 1-23. <https://doi.org/10.1007/s11292-019-09385-y>
- Maesschalck, J. (2019). Creatief met complementariteiten, contradicties en onhaalbaarheden. Een verkenning van vier wegen naar een betere politiezorg. In J. Noppe, A. Verhage, K. Van der Vijver, & E. Kolthoff (Eds.), *Politie en legitimiteit* (Vol. 53, pp. 13-30). Gompel&Svacina.
- Marx, G. T. (2020). Introduction: The eyes have it—Should they? Police body-worn cameras. In B. C. Newell (Ed.), *Police on cameras. Surveillance, privacy and accountability*. (pp. 1-23). Routledge. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9780429439759>
- Morrison, C. M. (2017). Body camera obscura: The Semiotics of police video. *American Criminal Law Review*, 54(3), 791.
- Nix, J. (2021). Book review: Cops, cameras, and crisis: The potential and the perils of police body-worn cameras. *Theoretical Criminology*, 25(2), 352-355. <https://doi.org/10.1177/1362480620973775>
- Patterson, Q., & White, M. D. (2021). Is there a civilizing effect on citizens? Testing the pre-conditions for body worn camera-induced behavior change. *Police Quarterly*.
- Peeters, B. (2020). Het gebruik van camera's met gezichtsherkenning: Perspectieven na het proefproject in Zaventem. *Politie en Recht*, 2020(4), 155-160.
- Ready, J. T., & Young, J. T. N. (2015). The impact of on-officer video cameras on police–citizen contacts: Findings from a controlled experiment in Mesa, AZ. *Journal of Experimental Criminology*, 11(3), 445-458. <https://doi.org/10.1007/s11292-015-9237-8>
- Rooseleers, L., & Maesschalck, J. (2021). Digitalisering in de lokale politie in Vlaanderen en Brussel: Waar staan we? *Panopticon*, 42(5), (in voorbereiding).
- Rowe, M., Pearson, G., & Turner, E. (2018). Body-worn cameras and the law of unintended consequences: Some questions arising from emergent practices. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 12(1), 83-90. <https://doi.org/10.1093/police/pax011>
- Van Brakel, R. (2020). Een reflectie over het huidig toezicht van het gebruik van surveillancetechnologie door de lokale politie in België. *Cahiers Politiestudies*(55), 139-160.
- Van Daele, D., & Mergaerts, L. (Eds.). (2020). *Naar een herijking van de Belgische veiligheidsarchitectuur*. Intersentia.
- Vaste Commissie van de Lokale Politie. (2019). *Memorandum 2019-2013. Lokale Politie*. <https://www.politie.be/5806/sites/5806/files/downloads/Memorandum%20NL.pdf>
- Wallace, D., White, M. D., Gaub, J. E., & Todak, N. (2018). Body-worn cameras as a potential source of de-policing: Testing for camera-induced passivity. *Criminology*, 56(3), 481-509. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12179>
- Wanderstein, H. (2015). Sluipend vergif of groeihormoon? Nieuwe technologieën en de 'bodycam' vanuit strategisch perspectief. *Orde van de dag*, 69(3), 68-79.
- Wells, H., Aston, E., O'Neill, M., & Bradford, B. (2020). The rise of technologically-mediated police contact: the potential consequences of 'socially-distanced policing'. *British Society of Criminology Policing Network Blog*.
- White, M. D., & Malm, A. (2020). *Cops, cameras, and crisis: The potential and the perils of police body-worn cameras*. NYU Press.
- White, M. D., Todak, N., & Gaub, J. E. (2018). Examining body-worn camera integration and acceptance among police officers, citizens, and external stakeholders. *Criminology & Public Policy*, 17(3), 649-677. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12376>